

Selma Lagerlöfs märkvärdiga resa

En hermeneutisk resa till det Heliga Landet

Av: Magnus Lindberg

Handledare: Per Faxneld

Södertörns högskola | Institutionen för historia och samtidsstudier
Kandidat/Magisteruppsats 15 hp Religionsvetenskap

Ämne | Vårterminen 2018

(Ämneslärarutbildning med interkulturell profil med inriktning mot gymnasieskolan)

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Abstract

The teacher Selma Lagerlöf (1858-1940) is one of Sweden's most famous and beloved writers and her books have been sold in millions worldwide. She received the Nobel Prize in Literature 1909 and was selected as the first woman in the Swedish academy five years later in 1914. She grew up on the farm Mårbacka and, after her success, could buy it back and lived there until she passed away in 1940.

Among her most famous works is *The Story of Gösta Berling*, *Herr Arne's Hoard* and *Jerusalem*. The latter is a novel, published in two parts in 1901 and 1902 and the narrative spans four generations in the 19th century and focuses on the family Ingmarsson and several other families from the County of Nås who, for religious reasons, emigrated to Jerusalem to join the American Colony.

To get an understanding of these emigrants, Selma Lagerlöf traveled to Jerusalem to meet and learn more about them. During the trip, Lagerlöf corresponded with her mother, Louise Lagerlöf, and it is through this correspondence that I have sought answers to the following questions:

Given the premise that Selma Lagerlöf, per her own opinion, had no knowledge of emigration of religious groups; how much can we understand that she learned about this colony while traveling, based on her correspondence?

To what extent can this correspondence detect observations and teachings concerning religion, religious practice and presumptuous religious people? To the extent that religious beliefs, internships or supposed practitioners are mentioned in the correspondence; are there any appreciable differences in conceptual usage based on how she may look at the other?

The hermeneutical explanation model used in this study as a theory and method has, through an analysis of the correspondence, conclude that her journey gave her great insight into the colonists, that she also learned a lot about other religions and its practitioners and that some valuational words in the letters reveal that she received a very positive image of the emigrants, but that she generally held a neutral description even of non-Christians.

Innehåll

1. Inledning.....	1
2. Tidigare forskning.....	3
3. Syfte och frågeställningar.....	5
4. Material, avgränsningar och urval.....	6
4.1 Källorna.....	6
5. Metod och teori.....	7
5.1 Metod.....	7
5.2 Teori.....	9
6. Bakgrund.....	12
6.1 Selma Lagerlöf (1858–1940).....	12
6.2 Louise Lagerlöf (1827–1915).....	14
6.3 Svensk religiös emigration och Nåsbornas utvandring.....	15
6.4 Romanen Jerusalem och dess tillkomst.....	17
7. Analys och resultat.....	20
7.1 Fråga 1.....	20
7.2 Fråga 2.....	24
7.3 Fråga 3.....	28
8. Avslutande reflektion.....	32
9. Förslag på vidare forskning.....	34
Referenser.....	35
Tryckta källor.....	35
Otryckta källor.....	36

1. Inledning

Det kan finnas många anledningar till att resa. När Selma Lagerlöf bestämde sig för att tillsammans med vännen Sophia Elkan bege sig till Jerusalem december år 1899 var det för att lära sig mer om en grupp utvandrare från Nås socken som några år innan hade lämnat familjer och gårdar efter sig för att söka frälsning. Via ömsom järnväg, ömsom ångbåt nådde hon Jerusalem i mars år 1900 och kom att bekanta sig med denna grupp människor, vars levnadsöden skulle utgöra stommen i de skönlitterära romanerna *Jerusalem I* (1901) och *Jerusalem II* (1902). För att få de insikter som böckerna behövde krävdes det en etnografisk resa i syfte att lära sig så mycket som möjligt. Om dessa människor, deras liv och deras tro. Hon behövde helt nå bortom sin hermeneutiska förståelsehorisont för att på ett trovärdigt sätt kunna skildra dem.

Men hur kan då Selma Lagerlöf göras aktuell för mig som lärare, och framförallt för mina elever i min framtida undervisning? Många lärare vittnar om stora fördelar med att använda skönlitteratur i sin undervisning¹, och det framhålls även i LGR11 ”Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse”.² Judith A. Langer framhåller att skönlitteratur har en viktig roll i all utbildning och ser litterär förståelse som ”en viktig aspekt av intelligent tänkande som är användbar i vardagslivet, på jobbet, och i akademiska studier i alla skolämnen”.³ Med andra ord kan användandet av skönlitteratur i undervisning skapa både en djupare förståelse av religionskunskapsämnet och även en större empati för *den andre* (och dennes livsåskådning). Ämnet ges då möjlighet att handla om så mycket mer än det schablonmässiga ”guden, myten och boken” och ger på det viset eleverna möjlighet att själv hermeneutiskt skapa sig den förståelse och inlevelse som Skolverket explicit efterfrågar. Om jag i min undervisning ämnar använda skönlitteratur anser jag också att den bör vara väl vald och att jag som lärare behöver ha en kontextuell förståelse om den litteratur som jag förväntar mig att eleverna tar del av.

Jag kommer i denna undersökning kombinera mitt intresse för hon jag anser är en av Sveriges främsta författare med mitt lika stora intresse för religiösa emigrantgrupper. Lagerlöf följde i

¹ <https://www.betapedagog.se/inspiration/skonlitteratur-i-undervisningen>

² https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild-publikation?_xurl=http%3A%2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2FBlob%2Fpdf2575.pdf%3Fk%3D2575 s 7

³ Langer, Judith A., *Litterära föreställningsvärldar: litteraturundervisning och litterär förståelse*, Daidalos, Göteborg, 2005 s 157

fotspåren efter dessa utvandrare för att nå förståelse och jag ämnar att, via hennes korrespondens med sin mor Louise Lagerlöf, följa i hennes fotspår av samma skäl. Och det var en lärorik resa hon gjorde. Eller som Selma Lagerlöf själv uttryckte det: ”Detta är en resa må mamma tro. Man ser så mycket märkvärdigt för hvarje dag att hjärnan är alldeles öfverfylld”.⁴

⁴ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306, Ep.L45

2. Tidigare forskning

Få om någon svensk författare har analyserats lika ingående som Selma Lagerlöf. Inte bara hennes litterära produktion utan även hennes rika korrespondens som nästan, men inte helt, har bearbetats. Tre framstående namn som kan framhållas inom Lagerlöfforskningen är Elin Wägner som (förutom att hon skrev den första levnadsteckningen om Selma Lagerlöf) även är känd som en av tiotalsförfattarna, som en av förkämparna för kvinnlig rösträtt, var en av grundarna bakom Rädda barnen samt att hon fem år innan sin död hedrades med en plats i Svenska akademien. Hennes bägge biografier *Selma Lagerlöf I*⁵ och *Selma Lagerlöf II*⁶ kom bara några år efter Lagerlöfs död och var en högst subjektiv bild av hennes kontakt med Lagerlöf i sina yrkesroller som journalist, samhällsdebattör och författarkollega.⁷ Enligt Selma Lagerlöfs sista vilja skulle hennes korrespondens inte offentliggöras förrän år 1990, (femtio år efter hennes död) men olika omständigheter pekar på att Wägner har haft kännedom om innehållet i breven när hon tecknade sina krönikor.⁸ Denna omfattande brevkorrespondens (som dessvärre finns uppdelad på olika håll; Kungliga biblioteket, Centrum för näringslivsforskning, Mårbackastiftelsen för att bara nämna några) har i hög grad granskats grundligt även om det emellanåt går att detektera mindre forskningsluckor varav denna undersökning föresätter sig att stänga åtminstone en av dem.

De tre främsta hermeneutiska undersökningarna kring Lagerlöfs korrespondens har Ying Toijer-Nilsson gjort; *En riktig författarhustru* (korrespondens till vännen Valborg Olander)⁹, *Du lär mig att bli fri* (korrespondens till vännen Sophie Elkan)¹⁰ samt *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern* (korrespondens till Selma Lagerlöfs mor Louise Lagerlöf)¹¹. Ingen av dessa i bokform publicerade brevsamlingar gör anspråk av att vara kompletta eller ge en heltäckande bild. Gällande all övrig forskning om henne har Selma Lagerlöf-sällskapet en gedigen sammanställning av forskningsöversikt på sin hemsida.¹² Kopplingen Selma Lagerlöf

⁵ Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf. 1, Från Mårbacka till Jerusalem*, Bonnier, Stockholm, 1954

⁶ Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf. 2, Från Jerusalem till Mårbacka*, Bonnier, Stockholm, 1954

⁷ Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf: livets vågspel*, Natur och kultur, Stockholm, 2002 s 11

⁸ Edström *Selma Lagerlöf: livets vågspel s 11*

⁹ Lagerlöf, Selma, *En riktig författarhustru: Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, Bonnier, Stockholm, 2006

¹⁰ Lagerlöf, Selma, *Du lär mig att bli fri: Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, Bonnier i samarbete med Selma Lagerlöf-sällskapet., Stockholm, 1992

¹¹ Lagerlöf, Selma, *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*, Bonnier, Stockholm, 1998

¹² <http://www.selmalagerlof.org/forskning.php>

och religion/folksaga har på olika sätt genomlysts, inte minst Erik Eliassons bägge artiklar *Selma Lagerlöf och teosofin* (1951)¹³ samt *Om Selma Lagerlöf och spiritismen*¹⁴ (1971).

När det gäller tidigare forskning om reseskildringar vill jag framförallt nämna Maria Nymans forskning om kulturmöten i samband med reseskildringar från Ryssland i hennes avhandling från år 2013 *Resandets gränser: svenska resenärers reseskildringar av Ryssland under 1700-talet*¹⁵ som även berör koloniala diskurser och synen på *den andre* samt Carina Lidströms avhandling *Berättare på resa: Svenska resenärers reseberättelser 1667–1829*¹⁶ som undersöker brev som reseskildring men även hur brevens berättelser ramar in berättelsen i sig, struktureras samt hur brevets avsändare framställer sig själv. En omfattande underökning om brev inom familjen gjordes år 2005 av Kristina Persson *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*¹⁷ Dessutom bör Christina Douglas avhandling *Kärlek per korrespondens: Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*¹⁸ framhållas där hon i sin underökning inte bara söker kunskap om själva sakinnehållet i de granskade breven utifrån två pars förlovningsbrev utan även påvisar möjligheten att via breven skapa en förståelse för hela den tidskontext som breven skrevs och lästes i.

¹³ Eliasson, Erik ”Selma Lagerlöf och teosofien”, ur *Ord och bild*, 1951

¹⁴ Eliasson, Erik ”Om Selma Lagerlöf och spiritismen” *Lagerlöfstudier*. 4, Selma Lagerlöf-sällskapet, Lund, 1971

¹⁵ Nyman, Maria *Resandets gränser. Svenska resenärers reseskildringar av Ryssland under 1700-talet* <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:620999/FULLTEXT01.pdf>

¹⁶ Lidström, Carina *Berättare på resa: svenska resenärers reseberättelser 1667–1829* <http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:918124/FULLTEXT01.pdf>

¹⁷ Persson, Kristina *Svensk brevkultur på 1800-talet. Språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling* <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:167415/FULLTEXT01.pdf>

¹⁸ Douglas, Christina, *Kärlek per korrespondens: två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, Carlsson, Diss. Lund: Lunds universitet, 2011, Stockholm, 2011

3.Syfte och frågeställningar

Denna undersöknings syfte är att genom en hermeneutisk studie av korrespondensen mellan författaren Selma Lagerlöf och hennes mor Louisa Lagerlöf få förståelse om hur hon såg på religiositet utifrån dessa tre frågeställningar. Därför blir inte enbart undersökningens metodval och dess teori som vilar på hermeneutiskt grund; även syftet blir hermeneutisk då den vill bidra till undersökningens läsares förståelse av hur Selma Lagerlöfs egna insikter kring religion korresponderades och sattes i skrift. Undersökningen ämnar besvara följande frågor:

- Givet förutsättningen att Selma Lagerlöf enligt egen utsago inte hade några förkunskaper om religiösa gruppers emigration; i vilken grad kan vi förstå att hon lärde sig om denna koloni under sin resa utifrån sin korrespondens?
- I vilken omfattning går det att i korrespondensen detektera iakttagelser och lärdomar rörande religion, religiös praktik och förmodat religiösa människor som gjordes under resan?
- I den mån religiös tro, praktik eller förmodade utövare nämns i korrespondensen; finns det några värderande skillnader i begreppsanvändningen baserat på hur hon kan tänkas se på *den andre*?

4. Material, avgränsningar och urval

Mitt material är handskrivna brev och brevkort som skickades av Lagerlöf till sin mor Louise under researchresan som Lagerlöf företog med sin livskamrat Sophie Elkan mellan den tolfte december 1899 fram till den tolfte juni 1900. I mitt material framkommer att det även finns enstaka brev till fastrar och syskon men inte i samma omfattning som till modern vilket gör att de hamnar utanför avgränsningen. Brevet är relativt enkla att läsa då de har skickats i kuvert men postkortet är i många fall betydligt mer svårlästa då postgången rent fysiskt har tårt på kortet. Då Lagerlöf ibland inte kom ihåg vad hon hade skrivit kom vissa uppgifter och ord att upprepas. Den tidsmässiga avgränsningen harmonierar av naturliga skäl med resans längd då korrespondensen upphörde i samband med hemresan eftersom att de bodde tillsammans under denna period. All korrespondens före eller efter denna period är medvetet exkluderad då det inte harmonierar med underökningens syfte. Brevkortet finns individuellt katalogiserade på Kungliga bibliotekets enhet för handskrifter. Dock är inte brevsamlingen individuellt katalogiserad ännu, allt ligger i en mapp benämnd Ep.L45. Således kommer brev från den samlingen benämnas med avsändare/mottagare, det datum som brevet sändes samt mappens namn.

4.1 Källorna

Källorna är omfattande och består uteslutande av korrespondens från Selma Lagerlöf till sin mor Louise Lagerlöf. Korrespondensen består huvudsakligen av 44 st. ej tidigare transkriberade (eller publicerade) postkort (idag benämner vi den vykort) som sändes regelbundet under resans gång samt 27 st. längre brev. Några få brev har tidigare publicerats i sin helhet i Ying Toijer-Nilssons bok *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*.¹⁹ Handstilen och texten på samtliga källor är handskriven och dess tydlighet varierar av olika orsaker. I många fall är källmaterialet dåligt bevarat. I andra fall har Lagerlöfs ambition att förmedla mycket skriven text på ett alldeles för litet brevkort inte alltid fallit väl ut ur den mottagande läsarens fördel.

¹⁹ Lagerlöf, Selma, *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*, Bonnier, Stockholm, 1998

5. Metod och teori

Detta kapitel ämnar belysa och motivera undersökningens metodval samt framlägga vilka teorier som ligger till grund för dess resultat.

5.1 Metod

I denna avdelning kommer undersökningens metod att presenteras samt den ena av undersökningens två teorier (då hermeneutik både är en metod samt en teori). Denna uppgifts, förhoppningsvis, inte allt för svårfunna röda tråd är förståelse.

1. Selma Lagerlöfs förståelse av den levda religion som hon ämnade upptäcka.
2. Min egen förståelse av hur hon kommunicerade sin förståelse i korrespondens med sin mor.
3. Samt er som läser denna undersöknings förståelse av dess resultat.

Av ovan nämnda skäl ämnar jag därför att göra denna korrespondensstudie utifrån ett hermeneutiskt perspektiv; det allmänmänskliga i att tolka och sill syvende og sidst förstå hur olika förståelsehorisonter och traditionsförmedlingar förenas och möts. Rent etymologiskt finner vi ordets rötter i antikens Grekland, i gudanamnet Hermes, som hade uppgiften att verka som budbärare mellan de dödliga och gudarna (vars budskap ofta var dunkelt och behövdes tolkas).²⁰ De grekiska gudasagorna förtäljer också om hur Apollo erövrade jordens navel Delfi som blev Apollokultens mittpunkt. I templets mitt fanns gudens orakel och språkrör, Pythia, och för att klargöra hennes oftast otydliga och tvetydiga svar användes orakelpräster, s.k. *hermeios*, att tolka oraklets spådomar.²¹ Deras tolkningsföreträdare gav dem politisk makt att påverka och förändra, vilket gör att det grekiska verbet för ”att tolka”, *hermeneuein*, sträcker sig betydligt djupare än bara bokstavlig och neutral tolkning (på så vis att tolkningens förväntas ge människor incitament att påverka sina liv²²). Det blir därmed en naturlig koppling till nutida hermeneutik som just jobbar med tecken, tydning, samt tolkning som utmynnar i djupare förståelse.

²⁰ Ödman, Per-Johan, *Tolkning, förståelse, vetande: hermeneutik i teori och praktik*, 2., [omarb.] uppl., Norstedts akademiska förlag, Stockholm, 2007 s 11

²¹ Ödman *Tolkning, förståelse, vetande: hermeneutik i teori och praktik* s 12

²² *Ibid* s 13

Då inställer sig den naturliga frågan: vilken innebörd lägger jag i begreppet hermeneutik och hur kan den tillämpas metodologiskt i denna studie? Syftet med svaret på denna fråga är inte att presentera en allmängiltig metod med anspråk på generalitet. Hermeneutiken förutsätter att det finns flera sätt att tolka och förstå världen; den är i stort sett odogmatisk och ämnar inte presentera endast *en* förståelsehorisont möjlig att ställas inför.²³ Allt vi ser, ser vi utifrån aspekter och denna undersökning tar sitt metodologiska avstamp i Hans-Georg Gadamer's arbetssätt. Dennes hermeneutik bottenar i kunskapsökande och förståelse som visar sig i deltagande och öppenhet (= dialektik i motsats till metodik) där objektet, i detta fall korrespondensen, kan förstås utifrån ett subjekt-objektschema och att detta "något" som uppstår i mötet mellan forskaren och hans material likställs av Gadamer som *kunskap*.²⁴ Hermeneutik är med andra ord en form av kvalitativ texttolkning men jag vill konkretisera min förståelse och praktiska tillämpning av begreppet till textanalys ytterligare.

Korrespondens mellan två (eller ibland flera) människor går att ses som en sammankomst mellan brevskrivaren och den tilltänkte läsaren (läsarna). Liz Stanley vid universitetet i Edinburgh för ett resonemang kring detta. I artikeln *The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences* ställer hon sig följande frågor:

1. Vem läser hennes artikel?
2. Kan hon förvänta sig respons på sin text?
3. Vilken genre tillhör den?
4. Hur kommer hennes text (texter) att tolkas långt efter hennes död (och om den kommer tolkas på samma sätt som hennes samtida läsare)?²⁵

Vidare hävdar hon att "Letters (almost) always presume a response, and an after as a before is ordinary taken into account in an epistolary exchange"²⁶ och att brev (och brevtolkning) är

²³ Ibid s 14

²⁴ Ibid s 17 (dialektik istället för metodik där det studerade ämnet själv ställer frågor. Gadamer ansåg att metodik inte kan avslöja *nya* sanningar, enbart blottlägga de sanningar den bygger på)

²⁵ Stanley, Liz *The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences*
https://www.researchgate.net/publication/250263857_The_Epistolarium_On_Theorizing_Letters_and_Correspondences s 201

²⁶ Stanley, Liz *The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences*
https://www.researchgate.net/publication/250263857_The_Epistolarium_On_Theorizing_Letters_and_Correspondences s 214 (Stycket och enskilda begrepp översätts inte för att inte värdefulla valörer i ordvalet ska kunna misstolkas eller gå förlorade)

perspectical I denna undersökning då brevens innehåll påverkas av dess syfte; den i denna undersökning förekommande korrespondensen är av privat natur vilket framkommer, och bör som så förstås, av läsningen.²⁷ Att den är privat, och inte ämnad för andra läsare än Selma Lagerlöfs mor skapar givetvis etiska bryderier. Jag var inte den tilltänkte läsaren. Som ett sätt att förhålla mig till detta vill jag framhålla nödvändigheten att skapa förståelse om både mor och dotter Lagerlöf på deras egna villkor.

Avslutningsvis. En hermeneutisk brevanalys förutsätter en stum dialog på så vis att den förutsätter att en dialog förs (även om en inte har tillgång både till korrespondensens mottagare och avsändare utan bara till den sistnämnda) vilket leder till en intersubjektiv förståelse. Det går möjligtvis att invända och hävda att viktiga perspektiv tappas om inte bägge tillåts komma till tals. Dock anser jag att det i hermeneutikens essens gäller att söka förståelse genom att skapa en inre, självreflekterande dialog och genom det även skapa en förståelsehorisont utan vidare anspråk på generalitet vilket ej heller är denna undersökningens avsikt. Denna undersökningens resultat utgår från min egen förståelsehorisont dels om religionsvetenskap samt Selma Lagerlöf och den tidskontext hon levde i och som korrespondensen skrevs i. Med andra ord blir mina slutsatser en produkt av den hermeneutiska forskningsprocess som jag har valt att använda vilket i sin tur kommer att skapa en hermeneutisk cirkel där min förståelse av korrespondensen i sin helhet kommer påverka förståelsen av dess enskilda delar (och vice versa) vilket då skapar en spiral där en dynamisk växelverkan av mellan komponenter och helhet (kombinerad med mig och min självförståelse) skapar en djupare förståelse som gör det möjligt att besvara undersökningens frågor. Hermeneutiken blir således inte bara en metod, den blir även den underliggande ena av undersökningens två teorier vars resultat kommer att presenteras tematiskt utifrån de modeller som ryms inom dessa.

5.2 Teori

Religionsvetenskap är ett jämförande studium. Det går inte att fälla generella omdömen enbart genom att känna igen ett perspektiv, utan flera perspektiv erfordras, eller som Friedrich Max

²⁷ Stanley, Liz *The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences*
<https://www.researchgate.net/publication/250263857> The Epistolarium On Theorizing Letters and Correspondences s 215

Müller spetsigt uttryckte det: ”Den som känner en, känner ingen”.²⁸ Av den anledningen behöver en som gör religionsvetenskapliga studier bära med sig den tvärkulturella insikten. Hur påverkar då oss möten med andra människor? Vad händer inom oss när vi kommunicerar med människor, de vi känner och de vi aldrig tidigare mött? God kommunikation åsyftar betydligt mer än att bara bli förstådd; det handlar om samverkan. Att se och bli sedd. Och det var att se och ta intryck om utvandrarerna från Nås som var Selma Lagerlöfs uttalade syfte sin etnografiska exkursion. Att lära känna den andre, de som hon inte trodde sig förstå och att samtidigt bilda sig en uppfattning om den miljö som de hade valt att emigrera till.

Jean-Paul Sartre formulerade det ”För att den andre ska kunna vara ett sannolikt objekt och inte blott en dröm om ett objekt, måste hans objektivitet hänvisa till inte någon ursprunglig ensamhet utom räckhåll för mig, utan till ett ursprungligt samband, inom vilket den andre manifesterar sig på annat sätt än genom den kunskap om honom som jag förvärvar”²⁹ Han identifierar behovet av att se den andre i syfte att nå förståelse och här behöver jag använda mig av en teoretisk förklaringsmodell för att identifiera och förstå hur Selma Lagerlöf valde att beskriva den andre och deras religiositeter. Dessutom bör det understrykas att dessa intersubjektiva upplevelsegemenskaper som sker i dessa möten kom utifrån det faktum att det här rörde sig om en yrkesutövare (Lagerlöf) som på olika nivåer kom i kontakt med människor som hon var ute efter att studera och iaktta samt³⁰, samt att (framförallt) förstå. En mängd faktorer påverkar *den professionelles* uppfattning om den andre (sociodemografiska faktorer, erfarenheter, kulturella och psykologiska faktorer samt förförståelse).³¹

Psykologerna Per-Halvar Hanssen och Odd Harald Rokenes identifierar fyra olika grundläggande attityder till den andre som jag kommer att använda som en teoretisk förklaringsmodell:

²⁸ Gilhus, Ingvild Sælid & Mikaelsson, Lisbeth, *Nya perspektiv på religion*, Natur och kultur, Stockholm, 2003 s 57

²⁹ Sartre, Jean-Paul, *Varat och intet*, [Ny utg.], Korpen, Göteborg, 1992 s 146

³⁰ Røkenes, Odd Harald & Hanssen, Per-Halvard, *Bära eller brista: kommunikation och relationer i arbetet med människor*, 1. uppl., Gleerups Utbildning AB, Malmö, 2007 s 50

³¹ Røkenes & Hanssen *Bära eller brista: kommunikation och relationer i arbetet med människor* s 76

1. Den andre som *subjekt*. Hen besitter ett inre, avgränsat centrum för sina upplevelser och är en självständig, handlande och självbestämmande individ/aktör med en egen vilja,
2. Den andre som *likvärdig*. Hens upplevelser är allmängiltiga, även de upplevelser som vi har som professionella. Dennes upplevelser är sanna för hen och vi saknar en objektiv sanning som kan överpröva dessa. Från ett utomstående perspektiv blir det viktigare att föra dialoger och samtala med samt förstå den andre än att veta och förklara denne.
3. Den andre som *objekt*. Utifrån ett objektivt perspektiv förtingligar vi den andre, exempelvis om vi säger eller tänker något om en annan som är objektivt sant (vilket är vanligt att vi gör utan att ifrågasätta sanningshalten i våra uttalanden). Exempelvis då omdömen som ”hon är söt” eller ”han är snäll” fällt blir slutgiltiga och odiskutabla vilket ofta obstruerar dialog, nyanseringar och/eller utveckling.
4. Den andres upplevelser utifrån *en intersubjektiv och kontextuell tolkning*. Alla upplevelser är kontextuella. De andres subjektiva upplevelser måste tolkas inom ramen för flera kontexter (inte minst här-och-nu-kontexten) och inom detta uppstår en upplevelsegemenskap. Men här-och-nu-kontexten är inte frikopplad från den andres tidigare livserfarenheter och för att nå total förståelse krävs att vi även aktivt jobbar med oss själva.³²

Det är således utifrån denna teoretiska förklaringsmodell som jag ämnar fånga upp hur Selma Lagerlöf förhöll sig till religiositet, de människor hon sökte att möta samt hur hon valde att beskriva detta.

³² Ibid s 177–178

6. Bakgrund

I detta kapitel avser jag att beskriva den kontextuella förståelse som studiens resultat kräver. De personer och händelser som nämns kommer här att beskrivas och förklaras utifrån sin direkta eller indirekta relevans till resultatet.

6.1 Selma Lagerlöf (1858–1940)

Givetvis går det att diskutera vem som förtjänar epitetet ”Sveriges främste författare” men att lärarinnan, akademiledamoten och Nobelprisförfattaren Selma Otilia Lovisa Lagerlöf åtminstone bör finnas med i diskussionen torde stå bortom allt tvivel. Hon föddes på samma gård, Mårbacka, den 20:e november år 1858 som hon avled på den 16:e mars år 1940³³ och kom under sin tid att författa många böcker som idag ses som tidlösa klassiker populära långt bortom Sveriges gränser. Redan sju år gammal såg hon sig som författare, berättade hon i essän *Två spådomar* (publicerad i *Bonniers månadstidning* år 1908)³⁴ och fick redan som nioåring bo i Stockholm för att få behandling för den medfödda höftskada (en ledkula satt inte fast i höften) där hon under sin vistelse får besöka Dramaten.³⁵ Höftproblemen blir en livsföljeslagare och i sitt religiösa sökande kom hon i vuxen ålder i kontakt med Johannes Hohlenbergs bok *Yoga, studier i Indisk livsfilosofi* som innehöll praktiska yogaövningar som visade sig hjälpa mot smärtorna och som gav henne ”nytt mod då hon [med hjälp av övningarna] kunde befalla över sin kropp”.³⁶ Hon växte upp i ett kristet hem men hennes far tog avstånd från väckelsepredikanter och även fast familjen inte var några flitiga kyrkobesökare infann de sig alltid vid de stora högtiderna.³⁷

Tjugotre år gammal genomgick hon en kurs på Sjöbergs Lyceum i Stockholm för att året efter komma in på Kungliga Högre Lärarinneseminariet.³⁸ Efter avslutad utbildning flyttade Selma Lagerlöf till Landskrona inför höstterminen år 1885 och arbetade i tio år som lärare på Elementarskolan för flickor.³⁹ Eftermälet om pedagogen Lagerlöf talar om en oansenligt

³³ Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf*, Natur och kultur, Stockholm, 1991 s 161–162

³⁴ Edström *Selma Lagerlöf* s 15

³⁵ Edström *Livets vågspel* s 27

³⁶ Väpnargård *Käraste Selma Lagerlöf*, Libris, Örebro. 1989 s 54

³⁷ Väpnargård *Käraste Selma Lagerlöf* s 53

³⁸ Edström *Selma Lagerlöf* s 19–21

³⁹ Edström *Livets Vågspel* s 99

klädd och disträ lärare som inte var så nitisk varken med disciplin eller läxförhör.⁴⁰ Tiden i Landskrona beskrivs som lycklig då hon både fick tid att skriva samt vidga sin värld genom kontakter med det litterära etablissemanget i Köpenhamn⁴¹ och det var också i Danmark hon fick sina första litterära framgångar med debutromanen *Gösta Berlings saga* år 1891 (där hon jämfördes med en ung Ibsen och blir tidigt erkänd som en stor författare, långt innan hennes svenska framgångar kom).⁴² Hon följde upp den lyckade debuten år 1894 med den framgångsrika novellsamlingen *Osynliga länkar* och kom även att möta sin kärlek, den fem år äldre författaren och änkan Sophie Elkan som även var Selma Lagerlöfs resesällskap på resan till Jerusalem. Hösten samma år lämnar hon läraryrket och Landskrona bakom sig för att flytta upp till Falun och sin syster Gerda, där hon bor ända fram tills Falu kommun ville beskatta hennes Nobelpris år 1910.⁴³ I Elkan fick Lagerlöf inte bara en kär vän, hon fick även en världsvan författarkollega som kunde ge henne intellektuell stimulans.⁴⁴ Resan till Jerusalem blir inte paret första gemensamma exkursion. Hösten år 1895 till sommaren år 1896 beger de sig ut på en resa genom Tyskland via många städer ner till Neapel i Italien för att skaffa sig stoff till romanen *Antikrists mirakler* som kom ut år 1897, som utspelas på Sicilien där en undergörande (kopia av en) Kristusbild förmår öborna att gemensamt anlägga en järnväg.⁴⁵

Författandet fortsätter och innan *Jerusalem* ges ut åren 1901–1902 utkommer även *Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser* år 1897 samt *En herrgårdssägen* år 1899.⁴⁶ Även efter den stora utvandrarromanen fortsätter framgångarna med (i urval) *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* åren 1906–1907, *Körkarlen* år 1912 *Kejsaren av Portugallien* år 1914 samt Nobelpriset i litteratur år 1909, som första kvinna ledamot av Svenska akademien år 1914 och som förkämpe för kvinnlig rösträtt.⁴⁷ Hur bör vi då förstå Selma Lagerlöfs egen religiositet? Vi har några ledtrådar. Temat i många av böckerna (inte minst Faust-inspirerade *Gösta Berlings saga*) är kampen mellan gott och ont, en vanligt förekommande dikotomi inte minst i *Bibeln*. Men den Gud som där skildrades var inte den

⁴⁰ Edström *Livets Vågspel* s 102

⁴¹ Ibid s 100–102

⁴² Ibid s 164

⁴³ Ibid s 211

⁴⁴ Lagerlöf *Du lär mig att bli fri: Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, s 5 (vilket jag anser även märks i ton och ordval i brevkorrespondens med andra människor som jag har tagit del av) s 5

⁴⁵ Edström *Livets vågspel* s 193 (vars underliggande tema handlar om att förena kristendom med socialism, ett tema som återkom i *Jerusalem*)

⁴⁶ Edström *Selma Lagerlöf* s 178

⁴⁷ Edström *Selma Lagerlöf* s 161, 162 och 178.

nytestamentlige kärleksfulle fadern utan en sträng straffande gud. Styrkan i den religiösa livsåskådningen tycks ha växlat genom livet, och ibland har även teosofiska och esoteriska sidor i författarskapet framträtt.⁴⁸ Hon växte dock upp i ett kristet hem med konfirmation⁴⁹ och hennes författarskap och dess litterära tematik rörde sig inte sällan antingen inom det religiösa utkanter eller, som i exempelvis med *Jerusalem*, mitt i. Hon skildrade (kristen) religion och dess utövare lika insiktsfullt som kärleksfullt utan att döma, men fångas med åren upp av modernitetens tankar om förnuft och vetenskap vilket senare i livet bekräftas i ett brev till väninnan Henriette Coyet:

[...] men när man läser mina böcker, så kan man nog tro att jag är en ganska god kristen. [...] Men så hände det sig under de många år, som jag kämpade för att lära mig författa, att jag märkte att den torra förståndstron inte passade mig. [...] Och detta inre tvång förde mig tillbaka att tro att det dock måste finnas en annan värld. Någon religion bland de många som finnes här har jag inte funnit, som jag kan sluta mig till, men där jag råkar tro på Gud och odödlighet, [...] det kommer nog ett religiöst geni, som löser gåtan, så som den behöver lösas för vår tid.⁵⁰

Dock anses Selma Lagerlöfs kristna tro ha fördjupats under slutet av hennes liv. Hon höll tal inför det ekumeniska mötet år 1925 på uppmaning av vännen, ärkebiskopen och akademiledamotskollegan Nathan Söderblom (som hon vid ett tillfälle omnämnde ”att hon aldrig hade anat att det fanns en så betydande forskare, kristen tänkare och en så genial människa i landet som Söderblom”).⁵¹

6.2 Louise Lagerlöf (1827–1915)

Selma Lagerlöfs mor och (i denna underökning) mottagare av breven. Dotter till den förmögne brukspatronen Carl Johan Wallroth från Filipstad, en handelsman som förvärvat Gårdsjö bruk och Johanna Catharina Wallroth (född Berggren) som tillförde ett betydande kapital till familjen Lagerlöf i samband med äktenskapet.⁵² Louise kom att gifta sig med den åtta år äldre löjtnanten Erik Gustaf Lagerlöf, de fick totalt fem barn under sitt äktenskap och Selma Lagerlöf var näst yngst när hon föddes på gården Mårbacka år 1858.⁵³ Föräldrarna beskrivs som mycket olika; där Louise har beskrivits som trygg, klok, taktfull och livskraftig⁵⁴ beskrevs fadern av Selma Lagerlöf som ”en svår tyrann i all godmodighet och älskvärdhet”

⁴⁸ Fyhr, Mattias ”Esoterism i Selma Lagerlöfs *En herrgårdssägen*” ur Szalczner, Eszter, Faxneld, Per & Fyhr, Mattias, *Förborgade tecken: esoterism i västerländsk litteratur*, H: ström - Text & Kultur, Umeå, 2010 s 79 256
⁴⁹ Stolpe, Sven, *Svenska folkets litteraturhistoria. [8], Selma Lagerlöf*, Askild & Kärnekull, Stockholm, 1984 s 256

⁵⁰ Stolpe *Svenska folkets litteraturhistoria. [8], Selma Lagerlöf s 256*

⁵¹ *Ibid s 257*

⁵² Lagerlöf *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern s 6*

⁵³ Edström *Selma Lagerlöf s 13*

⁵⁴ Edström *Selma Lagerlöf s 13*

och vars alkoholism kom familjen att förlora familjegården fem år efter hans död år 1885.⁵⁵ Lagerlöf yppar avslöjande i sin korrespondens till Sophie Elkan att det inte fanns en lika kärleksfull ton mellan henne och modern som hon upplevde att det fanns mellan Elkan och dennes mor även om hon tillägger ”Ärat och respekterat henne har jag alltid gjort och jag förstår, att det nog hos mig, som gör att jag har fått så pass mycket framgång i mitt yrke, det sunda förståndet, uthålligheten, arbetsamheten, det har jag från henne”.⁵⁶

6.3 Svensk religiös emigration och Nåsbornas utvandring

Religiös emigration är en av många röda trådar som löper genom världshistorien. De började inte med Moses uttåg ur Egypten men de upphörde ej heller där. Att gå igenom dem alla vore ett sisyfosarbete som även skulle göra denna undersökning en otjänst. Men det finns några personer och religiösa grupper som kontextuellt bör förstås när det gäller förståelsen för den eskatoriska grupp som kallas för Larsoniterna eller Larsanerna och som Selma Lagerlöf gjorde en exkursion för att möta.

Thomas More (1478–1535) hette en engelsk lordkansler, motreformator och humanist som författade år 1516 verket *Utopia: Om en välordnad stat* om en ö där förnuftigt styre, religionsfrihet och egendomsgemenskap får råda (i stark kontrast till den samtid More levde i).⁵⁷ Boken ansågs kontroversiell för sin tid och allmänt ha haft stor påverkan samt sått frön till senare religiösa grupper och har gett namn åt ordet utopi (ett ideal omöjligt att förverkliga). Ordet ingår även i begreppet utopisk socialism, myntat av Karl Marx om tidig socialism sedd som ett förstadium till den vetenskapliga socialismen (som denne själv förespråkade).⁵⁸ Det finns dessvärre ett flertal exempel på historiker som inte har kunnat göra distinktionen mellan religiös egendomsgemenskap och utopisk socialism och slarvigt sorterat in bägge under begreppet *kommunism*.

Under 1800-talet emigrerade stora delar av Europas befolkning till (i första hand) USA. Mellan åren 1821–1930 emigrerade cirka 33 miljoner människor dit varav 1,2 miljoner var

⁵⁵ Ibid s 13

⁵⁶ Lagerlöf *Mammans Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern* s 7

⁵⁷ <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/thomas-more>

⁵⁸ <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/utopisk-socialism>

svenskar vilket berodde på bl.a. missväxt, *Homestead act*, skiftesreformerna och religiös förföljelse.⁵⁹ Under detta industrialismens århundrade kom även väckelserörelsen att bli den första stora folkrörelsen (följd av nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen) och kom att spela en stor roll i demokratins framväxt i Sverige och även om dessa grupper i början inte tilläts organisera sig utanför statskyrkan kom de stegvis att skapa nya gemenskaper och troendeförsamlingar⁶⁰ för att slutligen tillåtas då konventikelplakatet avskaffades år 1858.⁶¹ Många av dessa grupper (laestadianerna, swedenborgarna och erikjansarna för att nämna några) kom helt eller delvis att emigrera och kom på så sätt att exportera sin önskan om att leva i enlighet med sin tro innan den svenska lagen så medgav. Den sistnämnda gruppen, även den med egendomsgemenskap som central troslära, anses också allmänt vara ett av startskotten bakom den stora vågen av religiösa emigrationsvågen i Sverige i mitten på 1840-talet.⁶² Men om nu frikyrkoverksamhet var tillåten, hur kom det då att denna grupp som Selma Lagerlöf ville resa till och förstå emigrerade ändå? Och inte till USA dessutom utan till Jerusalem?

Emigrationen från Nås, som ibland har kallats för Sveriges minsta utvandring⁶³, gick till på följande sätt. Norskamerikanskan mrs. Anna Spafford (i romanen benämnd mrs. Gordon), som vid en fartygsolycka miste sina fyra barn och fick en uppenbarelse om att det centrala i kristendomen är enighet, utvandrade som så många andra skandinaver till Chicago där hon kom att grunda en frikyrka som senare skulle etablera sig i den heliga staden Jerusalem (där oenigheten sågs som störst).⁶⁴ I det samtida Chicago fanns även svenskamerikanen Olof Henrik Larsson, grundare av samfundet "Svenska evangelistiska kyrkan" och vid ett besök i sin fru Matilda Helgstens hemsöcken i Nås (mellan år 1889 till 1891) bildade han en systerförsamling i byn som den 23:e juli år 1896 valde att ansluta sig till *The American Colony* i Jerusalem och som bör ses som en del av den samtida svenska väckelserörelsen.⁶⁵ Larsson (som i Lagerlöfs bok kom att kallas Helligum) hade året innan utvecklat sitt samarbete

⁵⁹ <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/emigration> (HA var en lag, stiftad av A. Lincoln år 1862 som, under vissa förutsättningar, gav nybyggare federal mark i syfte att locka immigranter och anses allmänt ha utgjort en stor attraktion till att emigrera till USA)

⁶⁰ Svanberg, Ingvar & Westerlund, David (red.), *Religion i Sverige*, 2. uppl., Dialogos, Stockholm, 2008 s 91

⁶¹ <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/konventikelplakatet> (Lagen som tillkom år 1726 vände sig mot pietister och straffbelade konventiklar som "ej kunde ses som husandakt" men användes primärt under 1800-talet till att motverka den framväxande väckelserörelsen)

⁶² <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/erik-jansismen>

⁶³ Edström *Livets vågspel* s 243

⁶⁴ Edström *Livets vågspel* 243 (Spaffords livshistoria finns dokumenterad av Odd Karsten Tveit i biografien *Annas hus. En berättelse fra Stavanger til Jerusalem*)

⁶⁵ Bron mellan Nås och Jerusalem s 29

med Spafford och vid flytten kom 37 människor, varav 17 barn, att via tåg till Göteborg med båt resa vidare till Medelhavet med slutdestination Palestina och Jerusalem.⁶⁶ Deras historia finns väl dokumenterad, inte minst via korrespondens hem till Sverige. Tonen i breven var, som den oftast är från emigranter skrivna till anhöriga i moderlandet, positiv men sjukdomar och maktkamper kom att pröva kolonin svårt.⁶⁷ Väl på plats i Jerusalem kom dalaböndernas styre att helt övertas av Spafford från Larsson (som efter några år uteslöts).⁶⁸ Så länge som hon med sitt karismatiska ledarskap kunde hålla ihop de olika viljorna och verksamheterna så växte kolonin och dess verksamheter kom att innefatta filantropiskt arbete (vård och utbildning) samt även jordbruk, smedja och så småningom hotellverksamhet.⁶⁹ Kolonin kom, i dottern Bertha Westers regi, att upplösas efter att den hade bolagiserats tidigt 1930-tal och en maktkamp om pengar och inflytande uppstod.⁷⁰ Den bör ej heller förväxlas med Svenska Jerusalemsföreningen som etablerade sig strax efteråt i samma område.⁷¹ Om dessa människors samtida förehavanden visste Selma Lagerlöf ingenting då hon, enligt egen utsago, befann sig i Belgien och Tyskland under sommaren år 1896.⁷²

6.4 Romanen *Jerusalem* och dess tillkomst

Hösten år 1896 (samtidigt som Larsoniterna lämnade Sverige) författade Selma Lagerlöf *Antikrists mirakler* och, enligt egen utsago, kände ett styng av avundsjuka när Verner von Heidenstam gav ut romanen *Karolinerna*. Hon insåg att hennes efterkommande bok också borde handla om svenskar som utför ”stordåd”.⁷³ Men vad skulle den handla om, denna roman som skulle finna sin plats i den nationalistiska våg som både färgade de sista åren av 1800-talet såväl som de första åren på 1900-talet? I *Dagens Nyheter*s sydsvenska upplaga den 9:e september år 1896 finner hon en notis rubricerad ”Trohet” som gav henne uppslaget till novellen ”Ingemarssönerna” (vilken i sin tur kom att omarbetad bilda inledningskapitlet i

⁶⁶ Edström *Livets vågspel* 244

⁶⁷ Högberg, Martin ”Sveriges minsta väckelserörelse” ur Edström, Vivi, Larsson, Inger & Jonth, Margareta (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt*, Ingmarsspel [distributör], Nås, 1996 s 22

⁶⁸ Högberg, Martin ”Sveriges minsta väckelserörelse” ur Edström, Larsson, Inger & Jonth (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 24–25 26

⁶⁹ Ibid s 22

⁷⁰ Ibid s 27 (Vilket juridiskt var ett måste då det Brittiska Palestinamandatet avsåg att belägga kolonistörerna med skatt för sin näringsverksamhet, något som inte behövdes under det Ottomanska styret)

⁷¹ <http://www.jerusalemsforeningen.se/>

⁷² Lagerlöf, Selma ”Hur jag fann ett romanämne” ur Edström, Larsson, & Jonth, (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 22 (Redan i Nobeltalet år 1909 använder hon ordet ”stordåd” om utvandringen) s 59

⁷³ Lagerlöf, Selma ”Hur jag fann ett romanämne” ur Edström, Larsson, & Jonth, (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 22 (Redan i Nobeltalet år 1909 använder hon ordet ”stordåd” om utvandringen) s 59

Jerusalem) men tar sig den konstnärliga friheten att ändra namn och plats (från Dalarna till Värmland).⁷⁴ Sommaren året efter tillbringade hon i Visby med sin livskamrat Sophie Elkan som lade fram en artikel ut Gotlands Allehanda som berättade om hur kolonin på ett lyckligt sätt hade etablerat sig i Jerusalem och Lagerlöf kom att tänka att däri, bland dessa dalabönder, låg just den berättelse om stordåd och religiös revolt som hon så gärna ville berätta.⁷⁵ Där berättar hon själv om när hon och Elkan några veckor senare stod på kajen i Visby om hur idén om en exkursion till Jerusalem skulle gå från ord till handling *Svenska Jerusalemsföreningen tidskrift*, Julnummer 1936:

”Jag undrar, om vi två få fara ut på långresa någon mer gång” sade hon.

”Vi två”, utropade jag, ”vi måste fara till Jerusalem”

”Jerusalem?”

Hon hade tydligen glömt hela historien.

”Ja visst”, sade jag. ”Kommer du inte ihåg, att du rådde mig att skriva en roman om några bönder, som hade utvandrat till det heliga landet? Men om jag skall kunna skriva om dem, måste jag ju först se deras nuvarande hem.”

Hon svarade ingenting då genast. Men tanken levde kvar hos oss, och några år senare, i december 1899, gävo vi åstad på en resa till Österlandet.

Hon lyckades övertyga Sophie Elkan att göra henne sällskap och lade tillsammans med resebyrå Thomas Cook & son upp planering om en halvårsresa som skulle ge henne stoff till sin romanidé.⁷⁶ Boken skrivs i två delar som utkommer åren 1901/1902 (och som kom ut i omarbetad upplaga år 1909) och ses som en av hennes ”stora romaner” jämte debutromanen *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* och *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (för att bara nämna några).⁷⁷

Med få undantag (exempelvis Hjalmar Branting som ansåg i *Social-Demokraten* att romanen bar på en ”oäkta bondeidealiserings”⁷⁸) fick boken översvallande goda omdömen och recensenten (och vännen) Oscar Levertin gick så långt så han hyllade verket som höjdpunkten i hennes produktion som ”den mest underbara litterära anomali”.⁷⁹ Till honom skrev Lagerlöf

⁷⁴ Stolpe *Svenska folkets litteraturhistoria*. [8], *Selma Lagerlöf* s 103–104

⁷⁵ Lagerlöf, Selma ”Hur jag fann ett romanämne” ur Edström, Larsson, & Jonth, (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Näsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 22 (Redan i Nobeltalet år 1909 använder hon ordet ”stordåd” om utvandringen) 63

⁷⁶ Lagerlöf, *Selma Jerusalem*, *Albert Bonniers Förlag, Litauern*, 2017 s 6

⁷⁷ Stolpe *Svenska folkets litteraturhistoria*. [8], *Selma Lagerlöf* (kanske för att kritikerna hade mött den andra delen svalare än den första) s 111

⁷⁸ Edström *Livets Vågspel* s 276

⁷⁹ Edström *Selma Lagerlöf* s 144

och tackade för den goda kritiken där hon samtidigt berättade ” Jag har helt nyss fått höra, att folk borta i Nås gått och varit så rädda för den här boken, att de nära nog blifvit vansinniga. Det har visst gått öfver nu, men Ni ser, att jag var tvungen att kringgå sanningen”.⁸⁰ Nu började också hennes namn nämnas i samband med Nobelpriset i litteratur.⁸¹ Boken blev ingen faktabok utan Selma Lagerlöf höll sig inom sin skönlitterära genre, som utgavs i den för den tiden anmärkningsvärt höga förstaupplagan om 6000 böcker⁸². Namn på personer och platser kom att ändras, likaså väver hon in sitt personliga trauma när barndomsgården Mårbacka såldes på auktion i den fiktiva handlingen.⁸³ Spaffords väl dokumenterade auktoritära ledarstil tonas ner och Selma Lagerlöf fick möta en motvilja om vad som egentligen hade hänt och föra en diskussion om vad som var sant och vad som var fiktivt med åter hemflyttade Larsoniter.⁸⁴ Faktum är dock att Selma Lagerlöf aldrig gjorde någon hemlighet av att boken var en fiktiv, skönlitterär roman som inte gjorde anspråk på att ses som en dokumentär skildring eller absolut sanning.

Boken har även filmats två gånger, 1919⁸⁵ och 1996⁸⁶ samt har dramatiserats flera gånger (där Rune Lindströms pjäs *Ingmarsspelen* som sätts upp i Nås varje sommar sticker ut).⁸⁷

⁸⁰ Lagerlöf *Jerusalem* s 7 (Levertin såg Jerusalem som hennes främsta verk och beskrev den som ”den mest underbara litterära anomali”).

⁸¹ Edström *Livets vågspel* s 276

⁸² Edström *Selma Lagerlöf* s 66

⁸³ Lagerlöf *Jerusalem* s 222–238

⁸⁴ Stolpe *Svenska folkets litteraturhistoria. [8], Selma Lagerlöf* s 112

⁸⁵ <http://www.svenskfilmdatabas.se/sv/item/?type=film&itemid=3465>

⁸⁶ <http://www.svenskfilmdatabas.se/sv/item/?type=film&itemid=24318>

⁸⁷ <http://www.ingmarsspelen.se/>

7. Analys och resultat

I detta kapitel ämnar jag analysera innehållet i de brev som Selma Lagerlöf sände sin mor under resan och som sändes under den avgränsade tidsperioden, redovisa mina resultat samt föra en diskussion kring desamma. Brevens kommer att analyseras tematiskt och inte kronologiskt utifrån modellen som redovisades i metodavsnittet ovan för att på ett så tydligt sätt som möjligt kunna åskådliggöra mina resultat. (9 s)

7.1 Fråga 1

Hur vet vi det vi vet om andra människor och deras kulturer, deras religion och deras seder? Vi kan acceptera andra människors kunskaper och därigenom i exempelvis i en skolmiljö lära oss. Sedan finns det givetvis en brygga genom olika kulturformer. Vi kan genom att själv läsa böcker, se pjäser eller filmer skapa oss förståelse (och förhoppningsvis också empati) om den andre. Beroende på författaren eller regissörens förmåga att återge bör vi kunna skapa oss en uppfattning och med åren komplettera den efter behov och tillgång. Men om vi själva vill skapa oss en bild för att efteråt kunna återskapa den i syfte att kunna ge en korrekt återberättelse, om vi själva behöver skaffa oss kunskap bortom det uppenbara, bortom det som bara visuellt kan passera ens hornhinna. Om vi vill skapa oss kunskap och söka oss bortom vår hermeneutiska förståelsehorisont? Då går det kanske inte enbart att läsa sig till insikt. Då behövs en förståelse grundad i iakttagelse. Grundad i det personliga mötet.

”Jag visste inget om dem. Jag visste inte, om de voro få eller många. Jag hade ingen aning om, att de hade anslutit sig till en amerikansk sekt. Jag visste ingenting om att de hade avhänt sig sina fäders jord och lämnat all sin egendom till sina trosförvanter. Man jag förstod att här mötte mig ett nytt stordåd av de svenske, och jag lovade mig själv, att jag skulle skriva om det.”⁸⁸

Svaren på dessa frågor torde ha varit drivkraften bakom Selma Lagerlöfs exkursion till Jerusalem, som även gick via Danmark, Tyskland, Italien, Grekland, Egypten och Libanon). Hon levde visserligen i en tid utan vare sig Google eller Tripadvisor men det var även uppenbart att det var själva mötet hon eftersökte. *Jerusalem* var från början tänkt att bli en strikt dokumentär bok, och den var tänkt att bli ett epos fyllt av nationalistisk fosterlandskärlek och rollbesatt med människor som utförde ”stordåd av de svenske”.⁸⁹ Men i takt med resan måste en insikt om att berättelsen tjänade på att vara fiktiv. Kommer den

⁸⁸ Lagerlöf, Selma ”Hur jag fann ett romanämne” ur Edström, Larsson, & Jonth, (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Näsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 22 (Redan i Nobeltalet år 1909 använder hon ordet ”stordåd” om utvandringen) 62

⁸⁹ Edström *Selma Lagerlöf* s 54

insikten utifrån mötet? Här kan det vara svårt att vara helt säker. Insikterna om kolonin torde ha kommit då hon var på plats i Jerusalem och mötte dem, dvs mellan 000303⁹⁰ och 000325⁹¹. Första intrycket av staden Jerusalem var gott. Hon skrev redan dagen efter ankomst ”I går kommo vi verkligen välbehållna fram till Jerusalem och jag är mycket lycklig att vara vid resans mål. Här är märkvärdigare och intressantare än jag kunnat tänka, mycket vackert, mycket ålderdomligt men ej mer än i en italiensk stad”.⁹² Att just Italien skulle vara ett jämförande riktmärke är ingen slump. Vi vet att hon har besökt landet både tidigare samt även på vägen på denna strapatsrika resa samt skrev även *Anti-Krists mirakler* utifrån ett Italienbesök.⁹³ Jerusalem är värdt att komma hit så besvärligt det är. I afton skall jag gå till amerikanska colonien”.⁹⁴ Att hon här benämner den amerikansk är intressant och ett stilbrott mot andra brev. Dessutom har hon ju senare uppgivit att hon vid avresan inte visste att Nås-bönderna hade lierat sig med, om än av andra nationaliteter, likasinnade. Denna insikt torde ha tillkommit under resans gång, inte innan. Att hon kom fram ”välbehållen” antyder att båtresan inte gick fullt så lätt som hon kanske hade hoppats. Vi kan avläsa i korrespondensen att vissa sträckor var mer påfrestande än andra⁹⁵ och gick illa åt illa åt Lagerlöfs ben.⁹⁶ Dock inte värre än att hon tämligen fort ville stifta bekantskap med och etablera kontakt med utvandrarna. Hon hittade dem och mötet tycks ha gått över förväntan. Hon skriver i ett brev daterat den 6:e Mars 1900:

På eftermiddagen foro vi till Golgata och Hjoberget samt på samma gång till amerikanska colonien. De bo i ett stort stenhus rätt långt utom muren och vi ringde på vid en liten port. Pojken som öppnade såg så vit ut att jag genast talade svenska med honom och det var också mycket riktigt en Nås pojke. Han förde oss in, det hade nyss varit gudstjenst och nu vara alla samlade till ett litet aftonparti i en stor sal. Så fort de hörde oss tala svenska, kommo de emot oss allt hvad skandinaver som fanns där, gamla och nya kommo och helsade och sade velkommen, jag kan ej neka till att jag blev mycket rörd öfver att se så många svenska ansikten här ute i det främmande och att se hur glada de blefvo att få tala med oss. Vi stannade där i två timmar och dricka te med dem hela tiden sutto i de och i en stor krets och det var en hjärtlighet utan like.⁹⁷

Mötet påverkade uppenbart Lagerlöf emotionellt. Hon nämner också att de som kom emot henne var skandinaver, inte bara svenskar eller svenskamerikaner. Vi kan alltså dra slutsatsen att vissa av (några/många/nästan alla) kolonins medlemmar varken var svenskar eller

⁹⁰ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 17015_BK19000304

⁹¹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 17015_BK19000325

⁹² Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 17015_BK19000304

⁹³ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 17015_BK19000304

⁹⁴ Brev från S. Lagerlöf till S. Lagerlöf, 17015_BK19000304

⁹⁵ Toijer-Nilsson, Ying ”Och så gick de iland i Jaffa...” ur Edström, Larsson, & Jonth, (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt* s 64

⁹⁶ Edström *Selma Lagerlöf* s 55 64

⁹⁷ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306, Ep.L45

amerikaner och det ligger nära till hands att anta att de härstammar från samma land som kolonins grundare, Norge, som förvisso var i union med Sverige i fem år till. Om detta kan vi dock inte dra några exakta slutsatser enbart baserade på underlaget i breven. Den 6:e mars år 1900 var i den gregorianska kalendern en tisdag så hon ”störde” dem inte i, vad vi vet, någon speciell högtid. Påsken kom först en månad senare det året.⁹⁸ Hon skriver också ”oss”; mötet med kolonisterna fick/ville Sophie Elkan vara med om, även om bokprojektet inte var hennes. Uppenbarligen trivdes de i varandras sällskap och hon skriver i samma brev: ”De bådo att vi snart skulle komma igen och riktigt att se hur de hade det, så att vi kunde säga dem därhemma att de hade det bra och voro goda människor. Ty det gick många dåliga rykten om dem sade de. Jag tyckte mycket om dem nu, de säga att de ej längta hem, men nog var de glada att se landsmän. De gjorde ett mycket lyckligt intryck”.⁹⁹ Omtanken om de anhöriga i Sverige är slående. Korrespondensen hem från kolonisterna var omfattande, men givetvis tar de chansen att be den berömda författaren vittna om att de är vid god vigör. Ett löfte som Selma Lagerlöf höll när hon besökte Nås. Att de inte tycktes längta hem styrks också av hur kolonisterna beskrivs i den fiktiva romanen *Jerusalem*. De rykten som nämns torde röra att mrs. Spafford upplöste alla äktenskap och beviljade inga nya vid ankomsten till Jerusalem vilket fick de ottomanska myndigheterna att ana oro. Att kolonin de facto gav ett ”lyckligt” intryck är nog en korrekt beskrivning. Annan korrespondens bekräftar bilden av att de första åren var förhållandevis friktionsfri.¹⁰⁰ Resan tycks dock inte ha varit detaljplanerad utan planeringen fick styras efter hand. Hon avslutar muntert samma brev med ” Jag tror att jag stannar ännu 14 dar i Jerusalem.”¹⁰¹ Mötet hade gått bra och en god kontakt var etablerad. Mer torde hon inte ha kunnat hoppas på. Det efterkommande brevet är daterat hela nio dagar efter det förra. Hon skriver:

Det är långa vägar innan vi komma hem, men nu har jag dock fått gjort hvad jag kommit för. Jag har varit ute i colonien hela tisdagen i denna veckan och sett på deras skolor etc. Det är ett särdeles märkvärdigt folk, det får jag säga, men det är angenämt att se hur allting är rent, välskött och väl ansatt hos dem. De säga att de äro så lyckliga och männen se rätt krya och lifliga ut, men kvinnorna mindre. Ala hafva lärt sig engelska Larson har ingenting att säga här, nu är det en fru Spafford, amerikanska, som styr det hela. Ja det får jag tala om, då jag kommer hem.

Av detta brev drar jag slutsatsen att hon inte bara har hunnit bekanta sig med kolonin. Hon har sett deras verksamheter, hunnit reflektera kring deras välmående även om hon ändå gör en i

⁹⁸ <https://www.kalender.se/helgdagar/1900>

⁹⁹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306, Ep.L45

¹⁰⁰ Larsson, Inger ”Marken är som kaffesump – några brev till släkt och vänner i Sverige” ur Edström, Larsson & Jonth (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt s 36*

¹⁰¹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306, Ep.L45

just det avseendet gör en könsmässig distinktion. Hon skriver dessutom ”skolor” i pluralis (och inte skola) vilket visar att de inte bara bedrev undervisning för de egna barnen utan även filantropiskt bedrev skolverksamhet för palestinska barn, vilket även bekräftas av andra källor. Valet av ordet märkvärdigt berättar att hon i någon grad högaktar kolonin och dess invånare. Ord och dess valörer kan genom åren både ändra i betydelse. Att idag bli beskriven som ”märkvärdig” skulle få om någon ta som en komplimang men om Selma Lagerlöf fällde det omdömet finns det åtskilliga exempel på att ordet användes i sin ursprungliga positiva, betydelse nämligen något eller någon som är värd att märka. Att samtliga fattiga bönder från Nås socken skulle ha behärskat det engelska språket innan avresan tycks hon inte ha trott, utan hon gör en anmärkning om att de gör det nu. Avslutningsvis har hon noterat att Larson, som var drivande för emigrationen och som var Nås-böndernas andlige ledare redan här hade tappat sitt ledarskap. Men hon kallar Spafford amerikanska och inte norska, vilket kan betyda att kommunikationen mellan Spafford och Lagerlöf inte var på skandinaviska.

Uppenbart är resan givande. Många av de visuella insikter som Selma Lagerlöf fick under denna resa hade hon svårigen kunnat efterforska sig till. Lukter, hur ljuset påverkar de som ser det för första gången, hur en praktisk vardag kan te sig etc. Men kan då denna bevarade korrespondensen visa oss exakt hur stor insikt hon fick? Här vill jag svara nej och samtidigt peka på en sannolik orsak. Mycket tyder på att Selma Lagerlöf skrev, eller hade för avsikt att skriva till sin mor varje dag. Ibland var det, av rent logistiska skäl under vissa etapper av resan, omöjligt att skicka brev eller ens skriva dem men ambitionen tycks ha varit att föra en fortlöpande dialog med Louise Lagerlöf, vilket exempelvis denna passage x antyder¹⁰². Men under själva vistelsen i Jerusalem hände något med brevens intervall. Under de 22 dagarna som Selma Lagerlöf befann sig i Jerusalem skickades endast tre brevkort och två längre brev vilket kraftigt avviker från den övriga brevsörden. Vad beror då detta på? Var Lagerlöf så begeistrad i sitt studieobjekt att hon för en stund fann kontakten med sin mor sekundär? Väldigt lite talar för det. Istället håller jag det sannolikt att en del av korrespondensen under denna period skrevs men av okänd anledning gick förlorad. I ett brev daterat den tionde april skriver Lagerlöf ”Det är så konstigt att skriva, då man aldrig får bref. Jag kan ej begripa hvar Cook har gjort af mina bref”.¹⁰³ En tydlig indikator på att postgången under denna etapp

¹⁰³ Brev från s. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 000410, Ep.L45:

varken förmedlar eller levererar som den ska. Efter efterforskning får Selma Lagerlöf reda på att postgången under en period inte har fungerat. Hon skriver till sin mor tio dagar senare ” I går, då jag kom upp på ambassaden till den mångomtalade konsul Fredholm, räckte han mig en hel packe med brev. Det var verkligen mina Jerusalemsbrev, som Cook hade returnerat hit för att sända dem till Beirut”.¹⁰⁴ Men här slutar också ledtrådarna om vad som därefter hände. Valde hon att slänga breven då innehållet inte längre förmedlade färskna nyheter? Beslöt hon sig för att ta med bunten hem och leverera dem som en enhet? De breven är idag inte återfunna eller katalogiserade vilket gör att jag drar slutsatsen att hon valde att inte skicka dem och att innehållet i de breven dessvärre är förlorade för omvärlden. Jag drar också slutsatsen att vi av breven kan dra slutsatser om att Lagerlöf fick stora kunskaper om denna emigrantgrupp men att vi inte kan förstå exakt hur stor den kunskapen var.

Att resan till slut ändå gav det stoff som Selma Lagerlöf så önskade förtäljer ett brev daterat den 10:e april år 1900 ” Vi har också haft lycka till att råka på så många märkvärdiga människor, jag tänker nog att jag skall få mycket att skriva om då jag kommer hem. Det har nog ej varit ej onyttig resa. Men det skall bli roligt att komma till Europa igen. Härute lär man då begripa att vi ha det bra hemma”¹⁰⁵ De planerade fjorton dagarna blev tjugotvå. Och mycket att skriva, det blev det. De bägge böckerna om Jerusalem ligger på cirka, beroende på upplaga, 600 sidor totalt. Böcker, som sannolikt aldrig hade skrivits om inte exkursionsresan hade gjorts eller mötet mellan författaren och kolonisterna hade blivit så lyckosamt.

7.2 Fråga 2

Att Selma Lagerlöf hade ett öga för att registrera sin omgivning är omvittnad. Sannolikt är det en given förutsättning för att ens kunna verka som skriftställare. Och av allt som hon registrerade kom en del att ses i hennes korrespondens, insikter och tankar som hon ville dela med sig av. Påfallande ofta var de observationerna ofta iakttagelser om kyrkor och troende människor, även om inga källor vittnar om en särskild religiös förtrolighet mellan mor och dotter Lagerlöf i övrigt. Redan i resans inledning i Nürnberg berättar hon ivrigt: ” Men här är mycket vackert. Jag har sänt hem en bok härifrån, som Ni kunna titta i. Vi hafva sett ett par kyrkor och många förtjusande hus, och det gamla slottet med ett instrument, helt förfärligt.”¹⁰⁶ Att besöka kyrkor och moskéer är ett genomgående tema i många brev varav detta blir den

¹⁰⁴ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 000420, Ep.L45: (Resebyrån Thomas Cook & son som hade ansvar för resans korrespondens)

¹⁰⁵ Brev från S. Lagerlöf till S. Lagerlöf, 000410, Ep.L45:

¹⁰⁶ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 991208, Ep.L45:

första noteringen. Slottet hon beskriver är sannolikt Nurenborg schloss i centrala Nürnberg som är förhållandevis oansenlig. Den uppfattningen delar jag med Lagerlöf. I Rom dröjer sig sällskapet Lagerlöf/Elkan sig kvar. De har rest tillsammans i Italien förut och passar denna gång att besöka både Musei Vaticani¹⁰⁷ och Peterskyrkan: ” [...] det påminner om att nästa år är ett så kallat jubelår, då hela världen bör vällfärda till Rom. Igår hörde vi den högtidliga Rumgärdelsen här och uppläxas från två predikstolar i Peterskyrkan”.¹⁰⁸ Övergången från 1800-tal till 1900-tal var sannolikt en stor samtida händelse och omnämns inte sällan i korrespondensen *före* nyårsafton men lika påfallande sällan *efteråt*. Även den stundande julen var ett samtalsämne i breven. Resan fortsatte och från Pompeji gör hon en reflektion ” Vi äro på Corfu under julen, men grekerna firar den 14 dagar efter oss.”. Den vackra grekiska joniska ön Korfu, som aldrig var en del av det ottomanska riket men som genom den grekisk-ortodoxa kyrkan, har andra jultraditioner att förhålla sig till vilket Selma Lagerlöf meddelar sin mor. Inte osannolikt hade hon meddelats det under resans gång då hon, enligt vad jag kan erfara, aldrig hade besökt ett icke-katolskt eller icke-protestantiskt land tidigare under sina resor. Resan tar dock en annan rutt och sällskapet tar en ångbåt till Alexandria i Egypten istället där julen firas och beskrivs med ett av brevsamlingens längre brev.¹⁰⁹ Dock vill de känna lite kyrklig samvaro i samband med julen och skriver i ett brev daterat den 29:e december år 1899 ”.¹¹⁰ Juldagen gingo vi först i katolik kyrkan för att höra sång. Mötet med den österländska kulturen lät givetvis inte vänta på sig och det är uppenbart att Lagerlöf närmade sig den med vetgiriga ögon. Så här beskriver i samma brev ett möte som skedde på en tågresa dagen innan:

Det är nämligen så att de inhemska damerna måste åka i väl afstängda kupéer, nu var det en i närheten af där vi sutto. Där åkte ett barn på 8 år, som Sophie på ett eller annat sätt gjorde bekantskap med, då de voro ute ur kupén. Också kom hennes mamma och vinkade åt oss att komma in till dem. Barnet talade franska men Morkide och hennes tant bara arabiska. De bjödo oss cigaretter kakor, mandariner och frukter och vi språkade med dem med barnet som tolk. Det varade en timme omkring så kommo så många damer in att vi måste gå. Damerna lade af slöjan, då vi voro inne hos dem. Det var mycket tråkigt att ingenting kunna säga. De sågo mycket duktiga ut.¹¹¹

Det här kulturmötet är extra intressant i korrespondensen. Det är nämligen enda gången som mötet med den andre beskrivs så detaljerat och med en så uppenbar nyfikenhet. Att barnet pratade franska kan förklaras med den franska närvaron i Egypten var stark i samband med

¹⁰⁷ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 991215, 17015_BK18991214

¹⁰⁸ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 991218, 17015_BK18991216

¹⁰⁹ Brev från S. Lagerlöf till S. Lagerlöf, 991224, 17015_BK18991221

¹¹⁰ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 991229, Ep.L45:

¹¹¹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 991229, Ep.L45:

Suezkanalens bygge nästan trettio år tidigare (som till stora delar var ett franskt projekt och att det språket sannolikt lärdes ut i de egyptiska skolorna). Landet hade i övrigt nått självständighet från det Osmanska riket under 1800-talet. Att män och kvinnor färdas i separata vagnar var naturligt, så sker fortfarande i många muslimska länder, exempelvis i tunnelbanan i Teheran. Den beslöjande praktiken brukar härledas till koranversen 33:59 som påbjuder kvinnor att skylla sig för främlingar.¹¹² Uppenbart kände Lagerlöf och Elkans nya vänner att främlingskapet var brutet när slöjan togs av. Det hade varit intressant att veta vad resenärerna samspråkade om under denna timme men det förtäljer inte breven. Uppenbart kom de att sympatisera med varandra under denna resa och det är rimligt att anta att detta positiva, tidiga kulturmöte underlättade för de möten som komma skulle. Hon vittnar i ett brevkort skickat på självaste nyårsafton att hon inte bara har gått i bazaarer utan även i moskéer och berättar att de kan ” [...] glädja oss i att se så mycket nytt och märkvärdigt”.¹¹³ Det är påfallande att mötet med den muslimska världen sker med fascination. Bara några dagar in på det nya året och århundradet fördjupas det mötet. Hon tar sig omgående in i den skandinaviska gemenskapen i Kairo och blir bjuden på en bal med haremstema där även khedivens mor och hustru sägs delta.¹¹⁴ I samma brev som hon berättar om balen delger hon även sina nya insikter om islam:

På självva nyårsdagen började i år muselmännens fastemånad. Då voro vi ute med vår arab och sutto på hans onkels hustrappa, samt väntade i sällskap med alla hans kusiner för att få se en procession af bagare, skomakare, snickare etc rida förbi för att se månen gå upp. Då de upptäckte månen, ropade hela staden Sawm Sawm¹¹⁵ som betyder fasta och nu få de i en hel månad äta om natten. Men så ha de också kalas hvarje kväll.¹¹⁶

Då tiden för fastemånaden Ramadan styrs av den muslimska kalendern är den ur den gregorianska kalenderns perspektiv ambulerande. Lagerlöf skriver ”vår arab”; sannolikt en guide från Cooks resebyrå som under resan var behjälpliga med det mesta. Han nämns dock ytterst sällan i korrespondensen och aldrig vid namn. I övrigt bör beskrivningen av hilal och ritualerna därkring ses som god givet att informationen kring riten sannolikt kom i samband med händelsen. Hon tar också fasta på den glädje som fenomenet handlar om. . Att den religiösa pluralismen både fascinerar och utmanar är uppenbart. Även i kortare brev eller brevkort finns en eller flera noteringar om, oftast, olika religioner och deras uttryck. Exempelvis den 12:e januari då hon på ett litet kort hann med: ” Men senare på kvällen sågo

¹¹² <http://www.koranensbudskap.se/translations.aspx?p=4&chapterID=33&langID=1>

¹¹³ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 991231, 17015_BK18991231

¹¹⁴ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 000103 Ep.L45: (självständig, härskande vicekung av Egypten, vid tillfället Abbas II)

¹¹⁵ <http://www.mto.org/islam/se/fasting.html>

¹¹⁶ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 000103 Ep.L45:

vi långt borta i en arabisk gata några dansande dervischer som voro alldeles förfärliga. Vi tog en lång tur i vagn till Heliopolis där Potifar bodde och där jungfru Maria har suttit en natt under ett träd, som ännu står kvar.”¹¹⁷ Att Lagerlöf chockades av kulturmötet med dervischerna må man kanske ha överseende med. Sannolikheten är låg att hon kunde ha haft liknande erfarenheter av religiösa uttryck som ens liknade detta är låg. Resan till Al Matariyyaa-distriktet och den antika staden Heliopolis tycktes ha varit en religionsvetenskaplig odysseé och de fick både se huset där Josefs slavägare Potifars hem samt ett träd som sägs ha gett den heliga familjen skydd. Under tiden i Kairo fick Selma Lagerlöf även bevittna hur den heliga mattan fördes till Mekka och detta tycks ha gjort ett stort intryck som hon väljer att förmedla i ett längre brev:

Som jag skref sist foro vi i Fredags för att se den heliga mattan. Det är ju så nämligen, att den heliga stenen som muhammedanerna ha i Kaaba i Mecka skall hvarje år ha sig en ny betäckning och hela templet klädes för öfrigt också med mattor, som gå dels härifrån dels från Constantinopel med den stora Meccakaravanen. Dessa mattor eller rättare sagt väggprydnader voro nu färdiga och utställda till beskådande i guvernörens af Kairos palats. [...] I ett yttre rum sågo vi mattorna upphängda på väggarna, de voro i styft guldbroderade på svart, grönt och rött, egentligen mycket fult men mycket fint arbete.¹¹⁸

Det är svårt att säkerställa hur stor kunskap Lagerlöf hade om den muslimska världen och dess traditioner innan hon påbörjade sin resa men att den kunskapen och de insikterna växte under resans gång är svårt att inte ta fasta på. Lika detaljerat som initierat beskriver hon hur denna tradition levs framför hennes ögon. Hennes goda kontakter inom den skandinaviska sfären i Kairo hade onekligen gett henne tillträde till första parkett.

Under denna resa kommer även Selma Lagerlöf att få stifta bekantskap med ytterligare en religion. Den fornegyptiska. Av förklarliga skäl möter hon sannolikt inte speciellt många praktiskt utövande av de religionerna men de tusenåriga spåren de lämnade äro desto fler och Lagerlöf noterar dem med intresse även om hon sannolikt insåg att dessa iakttagelser var av föga betydelse för hennes tänkta roman. I samma brev avslöjar hon nämligen ” På förmiddagen idag hafva vi besökt det fornegyptiska museet i Giza och betraktat gamla faraoner, som lefde på Mose tid”.¹¹⁹ Intresset för den fornegyptiska kulturen och för egyptologi var stort under denna tid och många viktiga utgrävningar gjordes. Den 21: a januari berättar Lagerlöf för sin mor att hon och Elkan besökte Kom Ombo-templet som byggdes under den ptolemeiska tiden för att helga både Horus och Sobek men som övertogs

¹¹⁷ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK000112

¹¹⁸ Brev från S. Lagerlöf till S. Lagerlöf 000125, Ep.L45:

¹¹⁹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 17015_BK18991231

och användes som kristen kyrka av kopterna.¹²⁰ Dessa tempel måste ha utgjort en lockelse svår att motstå. De hade inget med själva innehållet i boken att göra, ändå gjordes en mängd exkursioner för att se dessa platser som har bestått även om de religioner som har praktiserats på dessa platser har kommit och gått. Hon beskriver i ett kort brev ett besök vid templet i Philoe den fjärde februari år 1900¹²¹ men en längre reflektion gjordes i ett brev fyra dagar innan:

De gamla egyptierna trodde att Nilen kom flödande ner från himlen här vid Philae och trodde desslikes att öfversvämningarna kom sig däraf att Isis grät öfver Osiris död. Därför fick Isis sin helgedom här. Det har nog varit ett af Egyptens bästa tempel, mycket står kvar pelarrader och rum finnas alldeles oförstörda och då därtill kommer det allt är ljus och ligger under öppen himmel och ej så som ofta annars är förhållandet ligger nersänkt i jorden så blir effekten förtjusande.¹²²

I detta brev skymtar även lärarinnan fram som vill förmedla sin kunskap vidare på ett pedagogiskt sätt. Den egyptiska gudaberättelserna har till synes god förståelse om. En fråga som man kan ställa sig är om mottagaren av breven visade ett intresse av alla dessa beskrivningar av levande och utdöda religioner samt den förres utövare och slutsatserna jag drar är att hon rimligtvis endera fick frågor från Louise Lagerlöf om detta ämne alternativt via god personkännedom kände till att denne var intresserad av just detta ämne. En annan slutsats jag drar efter att ha analyserat breven är att det går att slå fast att Selma Lagerlöf i god utsträckning gjorde och dokumenterade iakttagelser och fick lärdomar rörande religion, religiös praktik och förmodat religiösa människor som tydligt avspeglar sig i korrespondensen.

7.3 Fråga 3

Det är lätt att med dagens interkulturella glasögon och lingua godtyckligt stämpla tidigare kulturella uttrycksformer och verk. Många ord ändras, om så inte betydelse, så valör. Exempelvis skulle ordet ”mohammedan” ses som ett pejorativ idag¹²³ medan det då det i breven, som denna undersökning vilar på, sågs som ett adekvat begrepp. Av den anledningen har exkluderat det exemplifierade ordet då ett explicit syfte från Lagerlöfs sida att använda begreppet nedsättande saknas. Däremot kunde hennes litterära språk emellanåt kryddas med det som vi idag skulle se som gränsande till fördomsfullt ” [...] Han bad honom att se på

¹²⁰ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000121 Ep.L45:

¹²¹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, BK000104 (Lagerlöf avsåg sannolikt templet i File som flyttades på 1960-talet i samband med ett dammbygge)

¹²² Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000211 Ep.L45:

¹²³ <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/mohammedan>

ryska präster, vilka hade håret uppsatt i en knut i nacken liksom kvinnfolk, och på de muhammedanska fruntimmerna, vilka såg ut som spöken, där de kom gående helt insvepta i vitt och med svart tygstycke för ansiktet”.¹²⁴ Detta citat är hämtat ur romanen *Jerusalem* men har du breven samma värderande ton gällande olika religioner? Dömer hon *den andre* med samma måttstock som de som mäts med den kristna?

Några värderande skillnader inom de olika kristna traditionerna går inte att detektera. Då hon i ett brev från den nittonde december år 1899 berättar om sitt tilltänkta julfirande på Korfu informerar hon enbart sakligt att (de grekisk-ortodoxa) grekerna firar densamma fjorton dagar efteråt.¹²⁵ Till skillnad från hur hon beskriver de gamla egyptiska templen (”ståtliga och vackra”) så ser hon de gamla kyrkorna som hon ser i samma land som ”gammal och skröplig”.¹²⁶ Det behöver dock inte vara en rangordnande värdering utan en beskrivning av ett verkligt sakförhållande. Många av de tidiga koptiska kyrkorna är helt eller delvis förstörda. Dock var hennes första intryck av staden Jerusalem ”Här är märkvärdigare och intressantare än jag kunnat tänka, mycket vackert, mycket ålderdomligt men ej mer än i en italiensk stad.”¹²⁷ Detta indikerar att Lagerlöf inte satte likhetstecken mellan gammalt och slitet och kan då betyda att hennes beskrivning av de koptiska kyrkorna var en neutral beskrivning. Däremot är det, att döma av värderande beskrivningar, lätt att identifiera att staden Jerusalem var resans mål och höjdpunkt, även om den första kyrkan som de på plats besöker sägs ”lukta som en kloak”.¹²⁸ Miljöbeskrivningarna använder bibliska metaforer som ”fruktbara” och människorna (de svenska utvandrarerna) uppvisar en ”hjärtlighet utan dess like” och ”de gjorde ett mycket lyckligt intryck”.¹²⁹

Den, och liknande beskrivningar visar att Lagerlöfs ambition att förstå *den andre* gick från att se *andre* som *objekt* (genom att utifrån ett objektivt perspektiv förtingliga *den andre*,

¹²⁴ Lagerlöf, *Jerusalem* s 292

¹²⁵ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK18991218

¹²⁶ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK19000104

¹²⁷ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK19000304

¹²⁸ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306 Ep.L45:

¹²⁹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000306 Ep.L45:

Rokenes/Hanssen modell 3) istället såg dem utifrån den intersubjektiva och kontextuella tolkningen (Rokenes/Hanssen modell 4).

Där måste den andres subjektiva tolkas inom ramen för flera kontexter (inte minst här-och-nu-kontexten) och inom detta uppstår en upplevelsegemenskap. Men, och som ovan nämnts, här-och-nu-kontexten är inte frikopplad från den andres tidigare livserfarenheter och för att nå total förståelse krävs att vi även aktivt jobbar med oss själva vilket Lagerlöf i sitt författarskap också gjorde. Detta bör ses tämligen naturligt då syftet med att ta kontakt med dessa människor var att skapa sig en hermeneutisk förståelse för att i sin tur kunna förverkliga sin romanidé om dem. Den positivt värderande skillnaden blir då ett resultat av en nödvändig förståelse av den andre.

I den mån hon väljer att beskriva islam och muslimer så är även här ordvalen sakliga. När hon beskriver ett möte med muslimska kvinnor så räcker det att skriva ” Vi har rest hit på järnväg idag och blefvo på vägen bjudna på frukt och konfekt af ett par beslöjade arabfruntimmer”.¹³⁰ Ordvalet tycks ämnat att beskriva, inte att förminska även om samma ordval sannolikt hade setts annorlunda idag. Initialt imponerar varken egyptierna eller dess invånare på henne ” Här ser ej så märkvärdigt ut i afseende på byggnader, men folket är otroligt roligt. De flesta gå i turbaner och vidbyxor och inte en är lik den andre”.¹³¹ Det är svårt att riktigt förstå vad hon avser med ordet ”roligt” i denna passage. Om hon menar det nedsättande är svårt att avgöra, men det är svårt att se beskrivningen som odelat positiv. Men landet Egypten kommer att växa på henne. I ett brev daterat den 29:e december beskriver hon nu folket som ”intressant”, pyramiderna ”lika ståtliga som vackra” och landet som ”underbart”.¹³² Alla möten med den muslimska kulturen är dock inte av godo. Vid ett möte med några dansande dervischer kom Selma Lagerlöf undan med blotta förskräckelsen och kallar dem i ett brev för ”förskräckliga”.¹³³ Visserligen beskrivs människor emellanåt, ett av många exempel lyder ” mycket roligt har vi haft af att se så många vilda människor af skilda kulörer”¹³⁴ men de

¹³⁰ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK18991224(Ordet järnväg ändrar Lagerlöf stavningen på under resans gång och väljer den nyare stavningen med ä längre fram, oklart varför)

¹³¹ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK18991224

¹³² Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf, 991229 Ep.L45:

¹³³ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK19000112

¹³⁴ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 17015_BK19000204

beskrivs inte utifrån sin (förmodat) religiösa tillhörighet. Under processionen med de heliga mattorna i Kairo beskriver hon muslimer i en nästan kärvänlig ton ”Folk hviner omkring mattorna var gränslöst alla ville röra vid dem, de trängde sig som bara den och att spruta rosenvatten på dem. Alla skreko och sprattlade, det var det ursinnaste man kan tänka sig. Ingen var stygg emellertid utan alla skrattade, det var högst gemytligt det hela”.¹³⁵ Kanske var det hennes egna erfarenheter om den svenska väckelserörelsen som bidrog till denna varma beskrivning? Hur rädslan inför den religiöse andre förbyttes till ett igenkännande? Hennes fokus på symbolik, exempelvis med mattorna, kan tolkas som ett sätt att förhålla sig till den innanför-utanfördynamik som rimligtvis måste ha präglat situationen. Mattorna och människorna bidrar till en identitetsskapande avgränsning som i sin tur går att känna igen i Rokenes/Hanssens tredje modell.

Huruvida den antika egyptiska gudatron belönades med en värderande åsikt finns det inga spår av i korrespondensen, ej heller omdömen om de som har delat den. Men hennes omdömen om de tempel som finns kvar visar på en djup respekt för den fornegyptiska kulturen och den kunskap som låg bakom uppförandet av de gravar, helgedomar och tempel som uppfördes under dess glansdagar. Templet i Karnak, som var Amonkultens huvudtempel och sågs som ett religiöst centrum beskrivs som både ”oerhört” och ”otroligt” och Ramsestemplet var ”vackert”.¹³⁶ Lagerlöf har, som tidigare även nämnts i denna undersökning, visat prov på en kontextuell förståelse för denna forntida religion vilket indikerar om inte ett intresse för så en vilja att förstå den.

Dock väljer hon, medvetet eller omedvetet oftast en kristocentrisk terminologi, när hon exempelvis besöker lämningarna i Giza tidsplacerar hon dem från ”Mose tid”¹³⁷ och Jerusalem benämns som ”Det heliga landet.”¹³⁸ Min konklusion blir således att mycket små värderande ord lyser igenom i korrespondensen.

¹³⁵ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000225 Ep.L45:

¹³⁶ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000211 Ep.L45:

¹³⁷ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 1705_BK18991226

¹³⁸ Brev från S. Lagerlöf till L. Lagerlöf 000131 Ep.L45:

8. Avslutande reflektion

”I natt drömde jag att jag låg sjuk och skulle dö. Det kändes som förr i världen då jag och Sophie drogo ut i världen, lämnade efter oss alla bekymmer och plikter, bara lystna efter en ny, okänd värld”.¹³⁹ Det torde finnas stunder i varje människas liv som påminner hen om vad det var som räknades. Vad det var som tillförde. Och att sökandet efter förståelse var en av Selma Lagerlöfs drivkrafter framkom tämligen tydligt i korrespondensen. Förståelse i syfte att kunna skildra och vidarebefordra. Ur det perspektivet skulle en kunna påstå att hon kanske aldrig riktigt lämnade rollen som lärare helt? Att de skildringar, oavsett om det var om en pojke som sittandes på ryggen på en gås eller om det var en berättelse om hur människor under vissa betingelser väljer att söka ett nytt liv i en annan del av världen handlar om att lära ut det hon själv hade lärt sig? Det hon själv hade kommit till insikt om?

Det är tydligt att kolonin redan vid första mötet kom att göra ett stort intryck på henne, även på ett personligt plan. Kanske var det en av anledningarna till att hon ämnade att söka stoff till en dokumentär roman men kom hem med stoffet till en fiktiv? Av genuin respekt till den grupp som hon kom att förstå, trots att den initiala förförståelsen enligt egen utsago var obefintlig. Givetvis hade de förlorade breven kunnat ge en mer mångfacetterad bild av hur denna kontakt utvecklades. Men det material som ändå finns bevarat åt eftervärlden berättar om en författare som sökte förståelse och som fick det.

Det kan vara svårt att föreställa sig ett liv där inte allt går att googla. Att leva i ett närmast totalt homogent samhälle där den enda kontakten med den andre, med ”mohammedanen” som muslimerna då kallades var i Anna Wahlenbergs översättning av *1000 och en natt*. Att, som Selma Lagerlöf och Sophie Elkan, då resa dit tyder på ett mod och en nyfikenhet betydligt större än ett tvivel och en rädsla. Och att den nyfikenheten, som en positiv bieffekt, inte gjorde henne negativt inställd till nya människor och nya kulturer utan att hon lät den nyfikenheten, den entusiasmen färga brevens innehåll och dess ordval.

¹³⁹ Våpnargård *Käraste Selma Lagerlöf* (Lagerlöf i brev från år 1937 till okänd om hur sorgen efter livskamraten Sophie Elkan påminde henne om deras lärrika gemensamma resor) s 63

För mig som lärare som är ålagd ”att främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse” är tillgången till skönlitteratur en nyckel. En nyckel som kan öppna dörrar till, för eleverna, okända universum som befolkas av människor i en annan tid och, emellanåt, med andra trossatser än de vi själva försanthåller. Lyckas jag ge eleverna de nycklarna i min undervisning, då vet jag också att jag har hjälpt dem med det kanske viktigaste som finns här i livet. Att förstå *den andre*.

9. Förslag på vidare forskning

Jag har eftersökt en större svensk studie om hur skönlitteratur inom RE kan påverka attityder om och synen på *den andre*. Det finns ett gott forskningsunderlag om hur litteraturen i sig kan användas men inte, enligt vad jag kan erfara, djupare attitydstudier och här vill jag framhålla en sådan studies betydelse. I ett interkulturellt samhälle där människor måste förstå varandra och se varandras likheter istället för varandras olikheter anser jag att en studie som påvisar positiva resultat när det gäller förståelse nödvändig. Studien bör fokusera på högstadieelever då jag anser att det rör sig om mindre homogena grupper. Huruvida att det rent empiriskt går att belägga ökad empati och förståelse låter jag vara osagt men jag skulle definitivt ta del av den studien om den gjordes och kanske ännu hellre utföra den själv.

Referenser

Tryckta källor

- Douglas, Christina, *Kärlek per korrespondens: två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, Carlsson, Diss. Lund: Lunds universitet, 2011, Stockholm, 2011
- Edström, Vivi, Larsson, Inger & Jonth, Margareta (red.), *Bron mellan Nås och Jerusalem: om Nåsböndernas utvandring till Jerusalem i verklighet och dikt*, Ingmarsspelen [distributör], Nås, 1996
- Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf: livets vågspel*, Natur och kultur, Stockholm, 2002
- Edström, Vivi, *Selma Lagerlöf*, Natur och kultur, Stockholm, 1991
- Gilhus, Ingvild Sælid & Mikaelsson, Lisbeth, *Nya perspektiv på religion*, Natur och kultur, Stockholm, 2003
- Lagerlöf, Selma, *Du lär mig att bli fri: Selma Lagerlöf skriver till Sophie Elkan*, Bonnier i samarbete med Selma Lagerlöf-sällskapet., Stockholm, 1992
- Lagerlöf, Selma, *En riktig författarhustru: Selma Lagerlöf skriver till Valborg Olander*, Bonnier, Stockholm, 2006
- Lagerlöf, Selma *Jerusalem*, Albert Bonniers Förlag, Litauen, 2017
- Lagerlöf, Selma, *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*, Bonnier, Stockholm, 1998
- Lagerlöfstudier. 4*, Selma Lagerlöf-sällskapet, Lund, 1971
- Langer, Judith A., *Litterära föreställningsvärldar: litteraturundervisning och litterär förståelse*, Daidalos, Göteborg, 2005
- Ord och bild: illustrerad månadsskrift*, P. A. Norstedt & söner, Sammanfattad utgivningstid
- Røkenes, Odd Harald & Hanssen, Per-Halvard, *Bära eller brista: kommunikation och relationer i arbetet med människor*, 1. uppl., Gleerups Utbildning AB, Malmö, 2007
- Sartre, Jean-Paul, *Varat och intet*, [Ny utg.], Korpen, Göteborg, 1992
- Stolpe, Sven, *Svenska folkets litteraturhistoria. [8], Selma Lagerlöf*, Askild & Kärnekull, Stockholm, 1984

Svanberg, Ingvar & Westerlund, David (red.), *Religion i Sverige*, 2. uppl., Dialogos, Stockholm, 2008

Szalczner, Eszter, Faxneld, Per & Fyhr, Mattias, *Förborgade tecken: esoterism i västerländsk litteratur*, H: ström - Text & Kultur, Umeå, 2010

Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf. 1, Från Mårbacka till Jerusalem*, Bonnier, Stockholm, 1954

Wägner, Elin, *Selma Lagerlöf. 2, Från Jerusalem till Mårbacka*, Bonnier, Stockholm, 1954

Väpnargård, Marian, *Käraste Selma Lagerlöf*, Libris, Örebro, 1989

Ödman, Per-Johan, *Tolkning, förståelse, vetande: hermeneutik i teori och praktik*, 2., [omarb.] uppl., Norstedts akademiska förlag, Stockholm, 2007

Otryckta källor

<https://www.betapedagog.se/inspiration/skonlitteratur-i-undervisningen>

<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:620999/FULLTEXT01.pdf>

<http://su.diva-portal.org/smash/get/diva2:918124/FULLTEXT01.pdf>

<http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:167415/FULLTEXT01.pdf>

<http://www.ingmarsspelen.se/>

<http://www.jerusalemforeningen.se/>

<https://www.kalender.se/helgdagar/1900>

<http://www.koranensbudskap.se/translations.aspx?p=4&chapterID=33&langID=1>

<http://www.mto.org/islam/se/fasting.html>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/emigration>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/erik-jansismen>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/konventikelplakatet>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/muhammedan>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/thomas-more>

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/utopisk-socialism>

https://www.researchgate.net/publication/250263857_The_Epistolarium_On_Theorizing_Letters_and_Correspondences

<http://www.selmalagerlof.org/forskning.php>

<https://www.skolverket.se/om-skolverket/publikationer/visa-enskild->

[publikation?_url=http%3A2F%2Fwww5.skolverket.se%2Fwtpub%2Fws%2Fskolbok%2Fwpubext%2Ftrycksak%2Fblob%2Fpdf2575.pdf%3Fk%3D2575](http://www5.skolverket.se/pubext/trycksak/blob/pdf/2575.pdf)

<http://www.svenskfilmdatabas.se/sv/item/?type=film&itemid=3465>

<http://www.svenskfilmdatabas.se/sv/item/?type=film&itemid=24318>

(180528)